

Repliek op de recensie van Herman Langeveld en Bram Bouwens, *Whisky wapens en weelde. Daniël Wolf, ondernemer in crisis- en oorlogstijd* (Amsterdam: Boom, 2018, 308 pp., ISBN 9789024424474), door Diederick Slijkerman in *BMGN – Low Countries Historical Review* 135, review 69.

In zijn bespreking van onze biografie van Daniël Wolf geeft Diederick Slijkerman een vertekend beeld van ons onderzoek en de wijze waarop wij het leven van deze Joodse ondernemer hebben beschreven.

De meeste aanstoot nemen wij aan het feit dat Slijkerman onze wetenschappelijke professionaliteit en integriteit in twijfel trekt. In zijn recensie schrijft hij: ‘Het boek staat vol aannames die niet met feiten onderbouwd worden en onwaarschijnlijkheden die als geloofwaardig worden gepresenteerd. Zo vormen verhalen van de dochters geen objectieve weergave van het leven van hun hoofdpersoon’. Verderop stelt de recensent: ‘[...] de auteurs hadden [...] meer naar de feiten, dan naar de eventuele wensen van de familie moeten schrijven’.

Ter weerlegging hiervan willen we erop wijzen dat het onderzoek voor het boek werd uitgevoerd onder verantwoordelijkheid van het Onderzoeksinstituut voor Geschiedenis en Cultuur van de faculteit Geesteswetenschappen van de Universiteit Utrecht. Zoals bij onderzoeken binnen dit instituut gebruikelijk is, werd onder voorzitterschap van dr. Joost Dankers een begeleidingscommissie gevormd die toezag op de onafhankelijkheid van dit onderzoek. Deze commissie bestond uit de hoogleraren Bob de Graaff (Universiteit Utrecht) en Joost Jonker (Universiteit van Amsterdam) en twee kleinzonen van Daniël Wolf, de heren Dennis en Pieter Liebman. Deze constructie vormde een waarborg dat er geen sprake kon zijn van het schrijven ‘naar de eventuele wensen van de familie’.

Uiteraard willen we ons niet beperken tot dit formele verweer en gaan we ook inhoudelijk op Slijkermans kritiek in. Allereerst bestrijden we zijn bewering dat we de verhalen van de dochters van Daniël Wolf ongecontroleerd als bron zouden hebben gebruikt. We hebben hetgeen ons mondeling werd meegedeeld door Wolfs dochters namelijk steeds geverifieerd en pas na geslaagde verificatie in de biografie vermeld.

Een voorbeeld is een passage op pagina 100, waar wij het volgende schrijven: ‘Daniël Wolf werkte in Parijs nauw samen met de vooraanstaande Comintern-vertegenwoordiger Cerreti. Volgens Wolfs jongste dochter Paula ontving hij van de Comintern als beloning voor zijn diensten op het terrein van de wapenleveranties aan de [Spaanse] Republiek het landgoed Aigleville, ongeveer zestig kilometer ter noordwesten van Parijs’. We hebben dit misschien op het eerste gezicht onwaarschijnlijke verhaal alleen in ons

boek opgenomen omdat we in een document over de afwikkeling van de nalatenschap van Wolf de verkoop van Aigleville zijn tegengekomen – het had dus tot het bezit van Wolf behoord. Kortom, slechts wanneer het mogelijk was om de mededelingen van Wolfs dochters te verifiëren, hebben we de relevante bijzonderheden vermeld. Als Slijkerman het heeft over ‘aannames die niet met feiten worden onderbouwd en onwaarschijnlijkheden die als feiten worden gepresenteerd’ moet hij, om geloofwaardig te zijn, dat met concrete gegevens onderbouwen. Omdat hij dit niet doet – en ook niet kan – is zijn betoog op dit punt een slag in de lucht.

Slijkerman schrijft tevens dat wij er niet in slagen om de typering van Wolf als oplichter te ontzenuwen. Wolf werd als zodanig gekarakteriseerd in eerder onderzoek van respectievelijk Gerard Aalders en Guus Veenendaal.

In zijn boek *Bernhard Zakenprins* (2011) maakte Aalders gebruik van een Amerikaans document uit 1946, waarin wordt beschreven dat Wolf wapens aan de republikeinse Spaanse regering verkocht waarvoor hij een betaling zou hebben ontvangen zodra deze aan boord van een van zijn schepen waren. Daarop zou Wolf een hoge verzekeringssom op de wapens hebben geplaatst, met hemzelf als begunstigde. Vervolgens gaf hij informatie over de route van deze schepen door aan de nationalisten van Franco, waardoor ze tot zinken konden worden gebracht en Wolf de verzekeringspenningen opstreek. Op die wijze zou hij dubbel op de aankoop van wapens door de Spanjaarden hebben verdiend. Inderdaad een schurkachtig optreden, als het verhaal waar zou zijn. Maar het is niet waar, zoals wij in ons boek op pagina 186 en 187 aantonen op basis van documenten uit de National Archives in Washington.

Veenendaal typeert Wolf op pagina 346 van zijn *Spoorwegen in Nederland. Van 1834 tot nu* (2004) als ‘een zakenman van bedenkelijk allooi’. Hij komt hiertoe op grond van Wolfs wapenleveranties aan de Republiek tijdens de Spaanse Burgeroorlog, ‘wat natuurlijk door de Volkenbond en de Nederlandse regering absoluut verboden was’ (pagina 346). Deze laatste bewering is onjuist. Inderdaad had Nederland zich eind augustus 1936 aangesloten bij het Brits-Franse initiatief tot non-interventie in de Spaanse Burgeroorlog, wat betekende dat geen wapens of vrijwilligers vanuit Nederland naar Spanje vervoerd mochten worden. Het vervoer van wapens uit andere landen met Nederlandse schepen was echter nog toegestaan, en hierin speelde Wolf een hoofdrol. In maart 1937 verbood de Nederlandse regering ook dit vervoer, waarop Wolf overging op wapentransporten naar Spanje met schepen onder Panamese vlag. Hij was daarbij dus niet in overtreding, maar bleef precies binnen de wet.

Evenzeer levert Slijkerman kritiek op onze bevindingen over Wolfs wapenleveranties aan de Republiek als zodanig. Wij typeren die als wapenleveringen aan de wettige Spaanse regering, maar de recensent tekent hierbij aan: ‘een appreciatie die misschien niet eenvoudig te rijmen is met de complexe politieke ontwikkelingen in Spanje in de jaren dertig’. In de literatuur over de Spaanse Burgeroorlog worden de Spaanse

parlementsverkiezingen van februari 1936, die een meerderheid voor het linkse Volksfront opleverden, echter over het algemeen als eerlijk beschouwd. De regering waartegen Franco's legereenheden met steun van de fascistische Asmogendheden streden, was derhalve legitiem en democratisch gekozen.

Vrijwel alle kritiek die Slijkerman uit op onze bevindingen of onze presentatie ervan kan in detail worden weerlegd. Een voorbeeld hiervan is de passage over Wolfs samenwerking met 'pro-nazistische lieden'; in werkelijkheid werkte Wolf samen met één zo'n figuur, namelijk de salon-fascistische mr. William Marten Westerman, aan wie wij een aparte paragraaf wijden (zie pagina's 151-153). Bovendien bagatelliseert de recensent Wolfs steun aan Joodse goede doelen. Slijkerman oordeelt geringschattend over Wolfs reddingsplan voor de Midden-Europese Joden omdat Loe de Jong dit niet heeft vermeld in diens veertiendelige *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, gepubliceerd tussen 1969 en 1991. Deze omissie onderstreept hoe weinig er destijds over Wolf bekend was, maar maakt zijn inspanningen niet onbeduidend: zijn reddingsplan was immers een van de weinige concrete initiatieven tot steun aan verdreven Duitse Joden waarvoor daadwerkelijk geld werd bijeengebracht.

Tot besluit stellen we vast dat Slijkermans recensie niet alleen zeer onwelwillend is, maar ook nog eens innerlijk tegenstrijdig blijkt te zijn. In de voorlaatste alinea van zijn bespreking schrijft hij: 'Anders dan het beeld van een Joodse mecenas krijgt de lezer van *Whisky, wapens en weelde* vooral de indruk van een zwendelaar'. Zijn enige bron voor deze uitspraak is echter onze biografie! Dit kan alleen maar betekenen dat wij er dus volstrekt niet opuit zijn geweest de minder fraaie kanten van Wolf te verhullen; indirect geeft de recensent toe dat we niet naar de wensen van de familie hebben geschreven, zoals hij in de volgende zin beweert.

Bram Bouwens en Herman Langeveld